

JAAN KROSS

**PROFESSOR
MARTENSI
ÄRASÕIT**

Esmatrükk: Eesti Raamat 1984

Kujundanud Rein Seppius

Korrektor Krista Mõisnik

Esikaane foto Martensi Seltsi kogudest.

© Jaan Kross, 1984

Järe sõna © Lauri Mälksoo, 2020

© Tänapäev, 2020

ISBN 978-9949-85-930-6

www.tnp.ee

Trükitud AS Pakett trükikojas

Tegelikult – ilus juunikuine pühapäevahommik. Tuuleõhk loodest, mere ja jõe poolt, mahe ja karge. Ja taevas sinine justkui Madeiral, nagu ma sealset taevast vend Augusti kirjade järgi ette kujutan. Nii et kui Pärnu ilm ulatub praegu üle maa ja mere kirdesse kuni Björkö väinani välja, siis võib ju ütelda: Ideaalne päev neil seal kokku saada. Nikolail ja Wilhelmil. Ilma poolest, tähendab.

Aga siin see kena väike värskelt kollane maja. Väraval seistada ja tagasi vaadata. Hommikupäike ruloetatud akendes ja akende all niiskel korralikult pügatud murul. Lihtsalt kahju ära minna. Kui ma ei tea, millal ma tagasi saan. Alles kunagi augusti lõpul. Muidugi, seal, teisel pool Peterburi kõminat ja tolmu ja kivisöehaisu ja neljakümmend koolerasurnut päevas, Sestroretski männimetsas Kati juures on niisama hea ... Naljakas, kuidas inimesed püüavad asju teiseks ja toredamaks rääkida, kui nad on. – Arvatavasti mina ka. Muidugi. Juba elukutse poolest ... Mitte *se*da asja küll. Aga mullu, kui ülikoolis minu lahkumisõhtut peeti, rääkis Taube, kena poiss, et nüüd hakkab härra salanõunik võima viibida rohkem kui seni oma – kuidas ta ütles – oma kadestusväärse Liivimaa mõisas ... Ha-ha-haa. Mõisa pole mul ilmaski olnud. Villa „Waldensee“ seal all Volmari juures, see küll. Aga see polnud kellegi mõis. Paljas suvila. Ja selle loovutasin ma tunamullu Nikolaile. Olgu poisil omaette olemine. Nii et minul pole enam muud kui seesama kollane maja. Härra salanõunikul p e a b ju olema mõis! Taube ei kujuta ette, et seesama see mõis ongi: tuhat ruutsülda õunapuid ja mände siin pisikese Pärnu ääre peal. Ja

need seitse tuba ja veranda. Õieti minu isa maja. Mille ta ostis, kui ta Audrust köstri koha pealt lahti lasti ja Pärnu tuli ja püüdis rätsepaametit pidada. Pärast tema surma kaks korda edasi müüdüd ja sootuks laokile lastud maja. Kuni ma ta tagasi ostsin – millal õieti? Ammu. Kolmekümne aasta eest. Kui ma olin hakanud välismaal käima ja kui mul hakkas raha olema. Kati kaasavara, esmajoones. Nii et ma lasksin selle maja korda panna ja suuremaks ehitada:

Gartenstrasse 10.

Aadress on ikka seesama.

Ma keeran aiavärava lukku ja pistan võtme tasku. Kati leiab, et võtmed venitavad taskud välja. Iseäranis kerge toorsiidise suveülikonna taskud. Mis siis? Ma ei ole ju selles ülikonnas keisrite ega kuningate audientsile ilmunud. Aga siit Gartenstrasselt Sestroretskini on mu ülikond täiesti aktseptabel.

Ma panen võtme tasku ja hakkam minema. Kaarliga on mul kõik räägitud. Tema käib tagaväravast. Ta niidab muru, kastab lilli. Korjab õunad puude alt ära. Kui ma enne kohale ei jõua.

Ma hakkam mööda tühja päikesest kirjut Gartenstrasset minema. Kaarel tahtis mulle õhtul täna hommikuks voorimehe ette tellida. Ma ütlesin: Mistarvis? See mõnisada sammu. Ma ei võta ju midagi kaasa. Ma pole eluaeg armastanud midagi kaasas tassida.

„Aga needsamased – teie ragetid? Kõrgeausus ...?“

„Reketid, kulla mees. Reketid. Aga millal oled sa näinud, et ma neid enesega ühes tarin? Mul on Peterburis teised. Seal ma mängin nendega. Ja Sestroretskis kolmandad. Seal ma tarvitan neid. Nii et mul pole muud kui portfell. Ei mingit voorimeest.“

Ja nüüd ongi mul ainult portfell näpus. Ööpesu, hambahari, seep. Paar raamatut. Jaa. Need ka. Iseäranis üks. Oh kurat. Aga tegelikult – täiesti kerge portfell.

Ja nüüd ma lähen. Mitte lohiseval tõnksil kuuekümnelt nelja aastase salanõuniku sammul. Nagu niisugused minuealised härrad meil enamjaolt kõnnivad. Vaid nõnda, nagu ma olen lääne pool nooremate härrade pealt vaadanud. Mitte ka kekatslikult, aga ikkagi minu aastate kohta kergel nõtkel, tennisemänguga treenitud sammul. Pikakoivalisel jõudsal teadlikul sammul. Nagu isal pidi tädi Krõõda jutu järgi olema olnud. Ja nagu vist oli ka emal. Kui ta kõndis, pesulast taasiga puusal ja vaal ning kurikas käes, toa ja kaevu vahet ja mina silkasin tal sabas. Vist olid ka emal need-samad pikad ja sirged jalad mis mul. Niipalju kui üheksa-aastane krõnn oma ema mäletab. Sest siis viis taud ka tema ära. Ikka *cholera asiatica*, nagu ma olen aru saanud. Aga August, Ludvig, Heinrich ja mina, meie jäime imekombel elama. August ja Ludvig ei jäänud haigeks. Heinrich ja mina põdesime küll, aga saime jumala abiga terveks. Need nädalad või kuud – ainult lõõskav lainetav hall laik minu mälestuses. Aga mul on meeles: kui tädi Krõõt Heinrichi hiljem kingsepaõpilaseks saatis ja minu Peterburi kupatas, oli ta ütelnud, et Heinrichi aeglus ja jäikus pidi olema selle lapsepõlves põetud haiguse süü. Heinrich pidi olema haigeveodist saadik tuim. Aga mina pidin olema kippunud sealt palavikus kogu aeg kuskile jooksuma. Ja järelejätmatu kuskile kippumine pidi olema mulle sealtmaalt sisse jäänudki ... Aga mullu ütles keisrinna ihuarst doktor Fischer, et see minu südame äkiline arütmia on ehk ka selle kunagise haiguse jälg. Ja ka kõigi vahepealsete pingutuste ja erutuste tagajärg. Sest mis ütleb inimese välispidine tasakaal? Mitte midagi ...

Need ootamatud südameklõppimised – nüüd nad on õnneks möödud – ehmatasid mu alguses kõvasti ära. Nii et ma võtsin enda kõigist kateedritest lahti. Ülikoolist, Aleksandri lütseumist ja Keiserlikust Juriidilisest ka. Mulle räägiti, et Niki pidi olema sellega alles siis nõustunud, kui talle kinnitati, et ma

välisministeeriumi kolleegiumisse ometi edasi jään. Uskumatu, et tema keiserlik kanaaju minu olemasolu mäletas ...

Ja ongi juba Aleksandri tänava nurk. Ja pagaripood seal nurgal, uks kuldkringli all laiali lahti. Niisuguse ilmaga on hommikuste saiade lõhn kümne sülla peale tunda. Ja siis astub proua Christiansen sealt uksest tänavale. Ilus nooruke õbluke maani lumivalges proua, kõige parem tennisemängija Pärnu prouade seas. Ja tema kannul tema mees. Neljakümnene varakõhukas liigelegantne mühkam. Kolme tuhande töölisega Waldhofi tselluloosivabriku direktor. Johannes, Heinrichi vanem poeg, oli pärast seda, kui ta minu abist ära ütles, mõnda aega üks nende kolme tuhande seas –

Ma kergitan prouale oma kollakat panamakübarat (tunamullu Brüsseli turult, hind neli franki) ja proua noogutab naeratades ja tema härra kergitab ta selja taga mulle oma helehalli veluurkaabut vastu (kahe kuu eest Pariisist, Putori juurest, hind viiskümmend franki).

„Ah, Fjodor Fjodorovitš – armas, et me veel kohtusime,“ ütleb proua Maria, ja härra direktor naeratab mulle valgete hammastega ja seletab oma naisele:

„Meerikene, niisugusel ajal – keisrite kohtumise ajal – *peab* ju härra salanõunik olema pealinnas! Kui mitte otse Majesteetide kaaskonnas. Ma imestan, et ta juba seal polegi –“

„Oh ei, mitte sellega ühenduses,“ vastan mina ja silmitsen neid rahulikult, sõbralikult, nii, nagu ma alati kõiki olen silmitsenud, loodetavasti alati ja kõiki – tarku, lolle, vägevaid, väeteid, sõpru, vaenlasi. Eile mängisin ma terve pealelõuna selle direktoriga tennist. Proua vaatas pealt. Ma võitsin settidega 6:4, 6:3. Nii et õhtul oli mul isegi natuke halb. Südamega. Üle hulga aja. Tegelikult küll mitte *sellest* pingutusest. Ma võitsin teda ta naise silma all (issand, missugune vanameheedevus ...), aga ikkagi ei piisa mulle sellest (ikkagi ei piisa mulle nähtavasti sellest, kes ma olen ...),

nii et ma vaatan naeratades direktori halli vesti ümarikuks lõigatud hõlmanurki ja ütlen sõbralikult:

„*Quelle noblesse!* See on esimene täiuslik vest *à la* Edward VII, mida ma Pärnu linnas näen!“ Aga ma ei seleta talle selle vestimoe lugu. Seda ma jutustasin tunaeile proua Mariale: et kuningas Edward on moenarr vanamees. Ja kui ta märkas, et traditsioonilised vestinurgad tillerdasid tal – tema suure kõhu tõttu – õhus, laskis ta oma rätsepal need ära lõigata. Lõigata need ümmarguseks, et vest liibuks vastu kõhukumerust. Ja rajaski sellega vestimoe *à la* Edward Seitsmes – mis on kõhukatele tarvilik. Muidugi jätsin ma lisamata: „Aga nagu armuline proua näeb, minule täiesti tarbetu.“ Nii et ilus proua Maria saab mu tähelepaneku tähendusest aru – ma loodan väga, et oletamata selle tahtlikkust. Igatahes naeratab ta hämmeldunult, punastab, riivab pilguga oma meelitatult muiutavat meest ja vaatab maha. Ma võtan oma Brüsseli laadakübara peast ja suudlen proua kitsukest lavendilõhnalist käeselga. Ma surun põgusalt direktori tihket higist kätt.

„*Alors, mes amis* – ilusat südasuve! Ja nägemiseni! Millal? Oo, mitte enne augusti lõppu. Aga siis jõuame meie veel mängida küllalt. Kui härra direktor ei unusta vahepeal treenimist.“

Ma vaatan sügavalt ja kahetsevalt proua Maria säravaisse pruunidesse silmadesse ja mul on oma tungiva pilgu pärast natuke piinlik (mõttetu mäng ju lõppude lõpuks) ja ma naeratan direktorihärrale andestavalt ning kõnnin jaama poole edasi – ja mõtlen: *mille eest* ma seda paksu toimekat majandusmeest õieti alandasin? Kas proua Maria nooruse ja graatsia ja mõttenõtkuse eest, mis on võib-olla pealiskaudne, aga ta mehe jaoks ikkagi kaugelt liiga hea? Või tema enese, direktori enese kõhukuse ja enesekindluse eest? Või hoopis Johannese eest –? Johannes ajas talviti vabriku tõmbetuulises saekaatrilöövis vana „Wiegandi“ mootori jäätanud hõõgpea leeklambiga kuumaks ja sai oma masina kähvima ja

hoorihmadele vuhina sisse ... Aga mulle ütles ta siinsamas Gartenstrassel minu kirjutuslaua ees, õliplekiline jopp seljas, kitsas nägu õhetav, kähvatades: „Härra onu, meie ajame ilma salanõunikkude rahata läbi!“ – ja läks vuhinal välja. Tähendab tema eest? Või iseene alandatus eest, mis ma tema väljavuhi- semisel tundsin ...? Või selle eest, et direktor Christiansen pööras eile mu tähelepanu ühele raamatule?

Ma astun pruuniks värvitud, värskevõõbalisuse ja tahmasuse vahel võitlevasse jaamahoonesse sisse. Ooteruum on enam-vähem tühi. Piletikassa ava ees seisab kuus-seitse Lutheri vineerkohvrite või korvidega inimest. Kolmanda klassi rahvas. Siit Valga poole sõitjaid on praegusel aastaajal minimaalselt. Jaamaülem Huik, sõbralik lühikeste jalgadega toobri moodi mees, valge suvemunder seljas ja punane müts peas, tatsab diagonaalis üle ooteruumi mustvalge kivipõranda ja märkab mind silmapilk:

„Мое почтение!“ Ta on juba minu kõrval. „Härra salanõunik suvatsevad reisida? Valka ja Peterburgi? Silmapilk –“

Ta veereb minu ees, teenimisrõõmust särades, piletikassa poole ja tõrjub kolm-neli sabas seisjat isiklikult sammu võrra kõrvale ning pasundab kassiirile, kelle vistrikuline nägu on kassamulgust näha:

„Härra salanõunikule – Valga kaudu Peterburgi – üks esimene klass!“

Ma saan silmapilk pileti ja maksan raha. Ma naeratan vabandavalt piletisabas seisjaile ja julgustan neid viipega kassa ette tagasi astuma. Ma oleksin ju takistanud Huiki neid kõrvale tõrjumast, kui see oleks olnud tema poolt lihtsalt pugemine. Muidugi. Aga tema teenistusvalmidus on tõsise austusega pooleks – austusega *self-made man*'i vastu, kes ma tema silmis olen (ja tema ise enese silmis ka – ikkagi jaamaülem ju), ja meie isad pealegi peaaegu et ametivennad, kirikumeeste pojad, nagu me oleme ...